

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

1. Бойко-Бойчук О. В *Стратегії розвитку міст України*. – К.: Вид-во “Пульсари”. – 2002. – 156 с.
2. Діяльність. Через якість – до партнерства // www.euroway.berdyansk.net.
3. Маркетингові і соціологічні дослідження // www.center.berdyansk.net.
4. Омецинський Б. Над чим працює державний департамент з питань діяльності курортів при МОЗ України // *Урядовий кур'єр*. 2002. – № 89. – 18 травня.
5. Програма розвитку курортно-рекреаційної зони і туризму в місті Бердянську до 2010 року // Рішення виконавчого комітету Бердянської міської ради № 617 від 6 листопада 2003 року “Про затвердження Програми розвитку курортно-рекреаційної зони і туризму в місті Бердянську до 2010 року” (рукопис).
6. *Expanding the Measure of Wealth*, Washington: World Bank, 1997. P.154. C.110.

Олена Котикова, кандидат економічних наук, старший викладач
кафедри економіки сільського господарства
Миколаївського державного аграрного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

У статті розглянуто необхідність створення наукової системи сталого розвитку землекористування, проведено критичне осмислення, узагальнення та систематизацію існуючого досвіду. В результаті дослідження зроблено висновки про необхідність коригування існуючої системи показників оцінки сталості розвитку за блоками та необхідність подальших теоретичних досліджень щодо удосконалення системи для використання її на мікрорівні.

Постановка проблеми. За минулі роки в системі землекористування нашої країни визначилися такі тенденції: перебудова системи землекористування призвела до зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, погіршення використання землі як основного засобу виробництва; продовжує погіршуватися екологічна ситуація при землекористуванні – знижується родючість ґрунту, погіршується його екологічний стан, деградують водні джерела, зростає забруднення атмосферного повітря через збільшення викидів автомобільним транспортом; знижується і до того низький за часів радянської влади рівень життя сільських жителів, турбота про людину праці на селі поки що носить декларативний характер, різко погіршилась демографічна ситуація на селі, смертність перевищує народжуваність, кількість сільського населення зменшується [6, 6].

Усе це свідчить, що в нинішніх умовах розв'язання проблем, у галузі землекористування неможливе без переходу до моделі сталого розвитку. Відповідно до принципів Ріо-де-Жанейрської конференції слід розробити науково-обґрунтовану систему сталого розвитку для кожної галузі народного господарства, зокрема і для землекористування.

Розробка будь-якої наукової системи вимагає визначення тенденцій її розвитку, закономірностей, що відображають причинно-наслідковий зв'язок між явищами, характеризують перебіг певних процесів у суспільстві або природі, наукових принципів побудови системи та показників, за допомогою яких можна визначити рівень її функціонування [6, 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку наукових основ комплексної оцінки сталого розвитку землекористування внесли провідні вітчизняні вчені, а саме: А.Г. Тихонов, О.М. Царенко, Н.В. Гребенюк, О.В. Тихоненко, В.П. Феденко та ін.

Мета статті. Разом із тим єдиної системи показників для здійснення спостереження за розвитком землекористування, визначення рівня його сталості та індикації цього процесу в часі досі не існує. Виходячи з цього, важливим є критичне осмислення, узагальнення та систематизація існуючого досвіду з метою подальшого розвитку теоретичних досліджень проблеми.

Виклад основного матеріалу. Визначення сталого розвитку і сталості включає дві визначальні ідеї:

- 1) задоволення потреб, зокрема першочергових,

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

необхідних для існування найбідніших прошарків населення;

2) необхідність обмежень, що зумовлено здатністю навколишнього середовища задовольняти теперішні й майбутні потреби [1, 27].

Сталий розвиток розглядається з позицій трьох аспектів:

1) екологічна сталість, яка означає екологічний розвиток;

2) економічна сталість, що визначає економічний поступ розвитку;

3) соціальна сталість, яка припускає соціальну прийнятність суспільства [1, 27].

Вітчизняні науковці, зокрема А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк, О.В. Тихоненко, В.П. Феденко, наголошують, що “індикатори мають відображати такі характеристики функціонуючої системи землекористування:

- **екологічні** – стан земельних ресурсів та інших складових оточуючого середовища;

- **економічні** – продуктивність та економічна ефективність землекористування;

- **соціальні** – рівень соціального розвитку сільської місцевості та демографічна ситуація” [5, 19]. Безпосередньо показники, якими на думку науковців доцільно оцінювати сталість розвитку землекористування, представленні в таблиці 1 [5, 20; 2, 15; 3, 3; 4, 8].

Ми погоджуємось з позицією авторів щодо

систематизації показників за трьома аспектами, що характеризують сталий розвиток землекористування, проте вважаємо за доцільне здійснити її коригування у розрізі блоків та індикаторів.

Екологічний блок. У перший блок, на нашу думку, слід ввести ще й показники *рівня використання земельних ресурсів*, оскільки останні найточніше відображають як кількісні, так і якісні характеристики землекористування і найкращим чином показують їх зміну у динаміці. До таких показників ми відносимо наступні: *питома вага посівних площ в складі ріллі; частка зрошуваних земель в площі сільгоспугідь; частка осушених земель в площі сільгоспугідь; питома вага площі посівів інтенсивних культур в загальній площі посівів (без зернових та з зерновими культурами)*. Крім цього, до показників, якими, на нашу думку, доцільно оцінювати сталість розвитку землекористування, слід віднести ще й такі:

1) *середній бал родючості орних ґрунтів*. На перший погляд, цей показник дублює дані “наявність гумусу в орних землях”, проте це не так. Запропонований авторами індикатор (“наявність гумусу в орних землях”) при дослідженні його у динаміці буде показувати невеликі зрушення (наприклад, $-0,5$ т/га), у той час, як реально – це значні негативні зміни, що

Таблиця 1

Показники оцінки сталості розвитку землекористування

Екологічний блок	Економічний блок	Соціальний блок
<ul style="list-style-type: none"> - наявність гумусу в ґрунті; - внесення органічних та мінеральних добрив; - еродованість ґрунтів (водна і вітрова ерозія); - характеристика сільгоспугідь за ознаками, що впливають на родючість ґрунтів (засолені, солонцюваті, дефляційно небезпечні, змиті, кислі, перезволожені, заболочені та ін.); - надходження забруднюючих речовин в земельні ресурси, в атмосферу, у поверхневі водойми; - розораність земель та сільгоспугідь; - площа порушених та рекультивованих земель; - відповідність ґрунтів гігієнічним нормативам (санітарно-хімічні та мікробіологічні показники); - обсяг водовідведення без очистки; - площа лісового фонду та заповідні території; - капітальні вкладення в заходи на охорону навколишнього середовища; - аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища; - надзвичайні екологічні ситуації; - радіаційні аварії. 	<ul style="list-style-type: none"> - індекси валової продукції сільського господарства; - валова продукція сільського господарства; - валова продукція сільського господарства у розрахунку на душу населення та на 100 га сільгоспугідь; - урожайність основних сільгоспкультур; - продуктивність худоби та птиці; - рівень рентабельності сільгосп підприємств; - індекси продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах; - основні фонди та енергетичні потужності в сільськогосподарських підприємствах. 	<ul style="list-style-type: none"> - кількість народжуваних, померлих та природний приріст населення в сільській місцевості; - коефіцієнт народжуваності, смертності та природного приросту населення в сільській місцевості; - коефіцієнт дитячої смертності; - очікувана тривалість життя при народженні в сільській місцевості; - споживання продуктів харчування в сільській місцевості; - житловий фонд у середньому на одного сільського мешканця; - заклади культури та мистецтва; - забезпеченість населення в сільській місцевості товарами тривалого користування.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

одразу буде видно через дослідження динаміки показника балу родючості орних ґрунтів;

2) *утворення промислових токсичних відходів у розрахунку на один кілометр квадратний*. Запропонований показник вельми важливий з точки зору визначення впливу факторів на ефективність землекористування.

3) *зрошуванні та осушені землі* входять до групи показників, що визначають стан земельних ресурсів і особливого значення набувають при визначенні сталості розвитку використання земельних ресурсів на мікрорівні.

Спірним, на нашу думку, є включення до екологічного блоку оцінки сталості розвитку землекористування окремих показників.

I. *Капітальні вкладення в заходи на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів*. Названий показник не дає уявлення про стан земельних ресурсів і лише опосередковано визначає рівень їх використання (за умови розрахунку питомих капітальних вкладень, тобто на 1 га); тим більше, цей індикатор не оцінює рівень ефективності використання землі. Тому, на нашу думку, вказаний показник слід винести за межі екологічного блоку і вписати до еколого-економічного як питомі капітальні вкладення, при цьому створений блок обов'язково розширити системою показників ефективності використання капітальних вкладень у заходи на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів, зокрема, сільськогосподарського землекористування, а саме: *відвернені втрати ґрунту, повний та чистий екологічні ефекти, приведені затрати відповідно на приріст врожаю та охорону ґрунту, вартість приросту врожаю в кадастрових цінах, повний і чистий еколого-економічні ефекти*.

II. *Аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища, надзвичайні екологічні ситуації та радіаційні аварії*. По-перше, названі явища включають перелік показників у різних одиницях виміру, тому постає питання, які саме із них використовувати і в яких одиницях виміру. По-друге, вказані ситуації є надзвичайними, а в результаті їх відбуття сільськогосподарське землекористування взагалі неможливе. По-третє, в екологічний блок включено показники, які тією чи іншою мірою відображають вплив названих раніше індикаторів на рівень використання землі. По-четверте, здійснення згаданих явищ має довготривалі негативні наслідки, які значно впливають як на ефективність землекористування, так і на

демографічну ситуацію. Саме тому ми вважаємо за доцільне винести такі індикатори, як аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища, надзвичайні екологічні ситуації та радіаційні аварії, окремо від будь-яких блоків, оскільки об'єктами їх впливу є усі аспекти сталого розвитку.

Економічний блок. За пропозицією А.Г. Тихонова, Н.В. Гребенюка, О.В. Тихоненко та В.П. Феденко економічний блок нараховує 10 індикаторів. Це переважно показники економічної ефективності використання землі, проте з нашої точки зору вказаний перелік потребує коригування.

По-перше, слід відсікти показники, що не дають оцінки ефективності використання землі. Наприклад, показник *продукції сільського господарства* жодним чином не дає уявлення про рівень землекористування, у динаміці він лише показує зміни обсягів виробництва продукції, що може бути обумовлене або екстенсивними методами (розширення посівних площ), або інтенсивними методами (внесення мінеральних чи органічних добрив), які в свою чергу можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки у землеробстві. Не має сенсу також визначати *індекси продукції сільського господарства, продуктивності худоби та основних фондів*.

По-друге, для більш повного відображення оцінки ефективності землекористування необхідно збільшити кількість показників, що її визначають. До таких ми відносимо: *припадає на 1 га сільгоспугідь поголів'я худоби та птиці (даний показник дає змогу оцінити вплив якісних та кількісних факторів на результативні показники, які наведено далі), отримано в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь молока та приросту ВРХ, отримано в розрахунку на 100 га ріллі приросту свиней, отримано в розрахунку на 100 га посівів зернових та зернобобових культур яєць та приросту птиці*.

По-третє, показник *продуктивності праці в сільськогосподарському підприємстві*, на нашу думку, слід віднести до блоку соціально-економічного, оскільки він не дозволяє оцінити ефективність використання землі, проте визначає ефективність використання трудових ресурсів.

Соціальний блок. Доволі складно виділити групу показників соціального блоку, оскільки практично всі існуючі індикатори рівня життя населення тією чи іншою мірою відображають рівень соціального розвитку та демографічну ситуацію. Загалом, головні з цих показників висвітлені у наукових роботах А.Г. Тихонова та ін.; разом з тим, на нашу думку, існує перелік показників, які характеризують як соціальну, так

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

і економічну сталість, тому їх слід віднести до соціально-економічного блоку. Такими показниками є:

1) рівень економічної активності населення в сільській місцевості;

2) рівень зайнятості населення в сільській місцевості – даний показник є основним щодо аналізу зайнятого населення;

3) рівень середньодушових сукупних витрат населення в сільській місцевості, у тому числі на продукти харчування;

4) індекс Джині для населення в сільській місцевості, який відображає ступінь відхилення фактичного розподілу доходів від лінії їх рівномірного розподілу;

5) децильний коефіцієнт для населення в сільській місцевості, який визначає співвідношення мінімального рівня доходів (витрат серед 10% найбільш забезпеченого населення до максимального рівня доходів) витрат серед 10% найменш забезпеченого населення.

Висновки. Проведені дослідження показали, що для забезпечення виконання умови про мінімальну кількість індикаторів, які б повною мірою відображали екологічні, економічні та соціальні характеристики функціонуючої системи землекористування, необхідно здійснити коригування існуючої системи показників.

1. Розширити систему показників за блоками:

а) екологічним – питома вага посівних площ в складі ріллі; частка зрошуваних земель у площі сільгоспугідь; частка осушених земель у площі сільгоспугідь; питома вага площі посівів інтенсивних культур у загальній площі посівів (без зернових та з зерновими культурами); середній бал родючості орних ґрунтів; утворення промислових токсичних відходів у розрахунку на один кілометр квадратний; зрошуванні та осушені землі;

б) економічним – припадає на 1 га сільгоспугідь поголів'я худоби та птиці, отримано в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь молока та приросту ВРХ, отримано в розрахунку на 100 га ріллі приросту свиней, отримано в розрахунку на 100 га посівів зернових та зернобобових культур яєць та приросту птиці.

2. Відсікти індикатори, які не відображають характеристик, що дають змогу оцінити сталість розвитку землекористування:

а) економічний – продукції сільського господарства; індекси продукції сільського господарства, продуктивності худоби та основних фондів.

3. Виділити окремі під блоки для показників, що однаково рівно визначають два з трьох аспектів сталості:

а) еколого-економічний – питомі капітальні вкладення; відвернені втрати ґрунту, повний та чистий екологічні ефекти, приведені затрати відповідно на приріст врожаю та охорону ґрунту, вартість приросту врожаю в кадастрових цінах, повний і чистий еколого-економічні ефекти;

б) соціально-економічний – продуктивності праці в сільськогосподарському підприємстві; рівень економічної активності населення в сільській місцевості; рівень зайнятості населення в сільській місцевості; рівень середньодушових сукупних витрат населення в сільській місцевості, у тому числі на продукти харчування; індекс Джині для населення в сільській місцевості; децильний коефіцієнт для населення в сільській місцевості.

4. Винести окремо від будь-яких блоків групи індикаторів, об'єктами впливу яких є усі три аспекти сталого розвитку – аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища, надзвичайні екологічні ситуації та радіаційні аварії.

5. Розроблена система комплексної оцінки сталого розвитку землекористування на мікрорівні неефективна і потребує подальшого удосконалення.

1. Балаж Н. Й. Сталий розвиток як концептуальна основа екологізації сільськогосподарського землекористування в Україні // Землепорядний вісник. – 2005. – №3. – С.26 – 30.

2. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація екологічного стану // Землепорядкування. – 2003. – №1. – С.15 – 20.

3. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація економічного стану // Землепорядкування. – 2003. – №1. – С.3 – 15.

4. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Феденко В.П., Тихоненко О.В. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація соціального стану та індикаційна модель // Землепорядкування. – 2003. – №2. – С.8 – 19.

5. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: принципи, індикація, показники // Землепорядкування. – 2002. – №2. – С.13 – 21.

6. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: сутність, підходи, закономірності // Землепорядкування. – 2002. – №2. – С.3 – 9.